

**ABDUVALI QUTBIDDINNING “BU KECHA...” SHE’RIGA ILMIY-
POETIK TAHLIL****Nematova Sarvinoz Qamariddinovna**

Annotatsiya: Mazkur tezisda zamonaviy o‘zbek she’riyatining o‘ziga xos vakillaridan biri Abduvali Qutbiddinning “Bu kecha...” she’rining ilmiy-poetik tahlili yoritilgan. Unda shoir ijodiga xos surrealistik tasvirlar, mistik-falsafiy kechinmalar, tun va tong chegarasidagi ruhiy holatlar hamda o‘zlikni anglash jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, she’rdagi o‘ziga xos metaforik topilmalar, ramziy obrazlar va ularning badiiy-estetik vazifalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Abduvali Qutbiddin, zamonaviy o‘zbek she’riyati, “Bu kecha...”, poetik tahlil, metafora, simvol, tun va tong, inson ruhiyati, mistik-falsafiy talqin.

Annotation: This thesis covers the scientific and poetic analysis of the poem “Bu kecha...” by Abduvali Qutbiddin, one of the prominent representatives of modern Uzbek poetry. It analyzes surrealistic imagery, mystical-philosophical experiences, psychological states at the border of night and dawn, and the process of self-awareness inherent in the poet's work. Furthermore, the specific metaphorical findings, symbolic images, and their artistic-aesthetic functions in the poem are revealed.

Key words: Abduvali Qutbiddin, modern Uzbek poetry, “Bu kecha...”, poetic analysis, metaphor, symbol, night and dawn, human psyche, mystical-philosophical interpretation.

Аннотация: В данной тезисе представлен научно-поэтический анализ стихотворения “Bu kecha...” (“Этой ночью...”) одного из ярких представителей современной узбекской поэзии Абдували Кутбиддина. В работе исследуются присущие творчеству поэта сюрреалистические образы, мистико-философские переживания, психологические состояния на границе ночи и рассвета, а также процессы самопознания. Кроме того, раскрываются своеобразные метафорические находки, символические образы и их художественно-эстетические функции в стихотворении.

Ключевые слова: Абдували Кутбиддин, современная узбекская поэзия, “Bu kecha...”, поэтический анализ, метафора, символ, ночь и рассвет, человеческая психика, мистико-философская интерпретация.

Abduvali Qutbiddin zamonaviy o‘zbek she‘riyatida surrealistik¹ tasvir, yuqori darajada ramziy tafakkur, mistik-falsafiy kechinmalarni badiiy poetik struktura bilan uyg‘unlashtira olgan shoirlardan biridir. “Ayni shu davr o‘zbek she‘riyatining zabardast vakili Abduvali Qutbiddin ijodi bugungacha munosib tadqiq qilingan emas. Shoir she‘rlarini o‘qir ekansiz, uning juda ko‘plab diniy-falsafiy adabiyotlardan xabardorligini, xalq og‘zaki ijodining yetuk bilimdoni ekanini, ijodi boshdan oyoq ezoterik bilimlar bilan sug‘orilganini chuqur anglaysiz. Shoir vazn va qofiya, badiiy san‘at singari she‘riy unsurlar emas, balki tabiiy tushuncha va tafakkur tarzini ham qoliplaridan chiqarib, butunlay boshqa o‘zanlarga solib yuboradi. Uning satrlarini o‘qir ekansiz, qandaydir ilohiy kuy, sehrli ertak qulog‘ingizga asta oqib kirgandek bo‘ladi”². Shoirga “o‘zgacha” ta‘rifini berar ekanmiz, biroz xayolga tolamiz. U qanday “o‘zgacha”? Uning she‘rlarida tasavvuf nafasini (Ko‘zingni tiqma, bu mening boshpanam...)³, tabiatning jamiki yaratilari vujudi-ruhini (Tahayyul tunida seni esladim), makon-zamon chegarasini (Baliqning tishi-la tilimni tildim...), insonning inja tuyg‘ulari qadalgan zarbof to‘nni (Sarvim, arazlabsiz, hijob tutibsiz...), bu o‘tkinchi dunyoni “tiz cho‘ktirgan” muhabbat ohanglarini (Charx, o‘tkir qilib qo‘y boltangni...) hech kimning qo‘liga tushmagan faqatgina bir torli dutor bilan kuylaydi. “Shoir Abduvali Qutbiddin ijodi haqida so‘z ketar ekan, uning ham sohir tuyg‘ulari uchun ko‘pincha idrokning tilmoch bo‘la olmasligi haqida adabiyotshunoslikda qarashlar bor. Masalan, adabiyotshunos olim Bahodir Karim shoir ijodi xususida yozgan “Abduvali Qutbiddinning sirli she‘riyati yoxud, yaxshisi, siz bu maqolani o‘qimang” nomli maqolasida ijodkor she‘riyatini mantiq tarozisi bilan o‘lchab bo‘lmaydigan hissiy she‘riyat ekanligini haqli ravishda e‘tirof etadi. Darhaqiqat, hislarning shakl- shamoyili yo‘q – ko‘rib bo‘lmaydi. Ularni har kim o‘zicha tasavvur etadi – hartugul, tasavvurlar bir-biriga juda o‘xshash. Shoir she‘riyatining katta qismi inson sezimlari va ruhiy hilvatlari jilvalariga bag‘ishlangan. Ular bizga – o‘zimizga qadrdon, lekin notanish “men”ligimizni anglatadi”⁴. Uning “Bu kecha...” deb boshlanadigan ushbu she‘ri ham inson ruhiyatining chegaraviy holati, o‘zlikni anglash, vahm va hushyorlik, go‘zallik va vahshiylikning bir vaqtning o‘zida mavjud qatlamlarini o‘zida mujassamlashtiradi.

¹ Д. Куронов, З. Мамажонов, М. Шералиева. Адабиётшунослик лўратй. – Тошкент: Академнашр, 2010. 291-б

² Abdukamol Abdujalilov. Abduvali Qutbiddinning sirli dunyosi – bir she‘r tahlili. Oyina.uz, 23.12.2024. (oyina.uz)

³ Абдували Қутбиддин. Хаёл кечаси. – Тошкент: Ёзувчи нашриёти, 1994. 1-б

⁴ Бўриева, Ф. Н. Абдували Қутбиддин шеърляти: услуб, аңғана, новаторлик. – 4-б <https://uza.uz/posts>

Bu kecha
Tongning isi kelgan lablaringda
Laylaklar faryodin tinglamoq nasib.

Bu kecha
Xizr tayog'i tekkan
Osmonning parchasi bizlarga niliy.

Bu kecha
So'qir gadoning kaftida
Oydin sahro topgan bizlar badaviy

Bu kecha
Hech narsani yashirolmaymiz,
Bizni ochib tashlar yovvoyi hilqat.

Bu kecha
Bizdan sir oladi maloyikalar.

Bu kecha
O'tlig' tomirlarda ko'pirgan orom
Ohista chertadi dil eshigini.

To'lishgan to'linning soyasi vahshiy,
Berkitar laylaklar aytgan qo'shiqni.

Bu kecha
Qo'llarim odamxo'r botqoqday berahim.
Bu kecha
Sen botib ketmagan go'zal nilufar...⁵

She'r "Bu kecha" takrorlanuvchi bosh so'zi bilan boshlanadi, bu kechaning ruhiy va sirli lahzalarini markazlashtiradi. Asosiy mavzu – kechaning tabiat hodisalari, inson ruhiyati va hayotiy tajribalar bilan uyg'unlashgan sirli lahzalar. She'r o'quvchida kecha bilan bog'liq tajriba va his-tuyg'ularni uyg'otadi. She'r davomida o'quvchining e'tibori "bu kecha"ga qaratiladi. Tun, zulmat, makon, tabiat va insonning shafqatsizligi, bularni yengib chiquvchi "go'zallik" she'r misralarini boyitgan. Shu orqali she'rning ichki ritmi va strukturasi yaratiladi. Kecha, tong, laylak, nilufar, Xizr tayog'i, maloyikalar – barchasi ramziy obraz sifatida ishlatilgan.

⁵ Abduvali Qutbiddin. She'rlar. <https://kh-davron.uz/kutubxona>

Obrazlar o'quvchiga kechaning sirli va mistik⁶ tabiatini his ettiradi. She'r erkin she'riy shaklda yozilgan. Ichki ritm "Bu kecha" takrorlari va misralar uzunligi orqali yaratilgan. Bu o'quvchida kechaning davomiyligi va sirli muhitini his qilishni kuchaytiradi. She'rning ilk misralarida begona metaforik uyg'onishni kuzatamiz: misralar tasvirda ikki vaqt – tun va tong chegarasi tutashgan poetik **zonani** bildiradi. Tongning isi – yangilanish, uyg'onish, poklik, ma'naviy hushyorlik timsoli. Lirik qahramon sevgili lablarida tong isini sezishi orqali uning obrazini tabiatning uyg'onish kuchi bilan birlashtiradi. Shu o'rinda keltirilgan "laylak" obrazi ham bejizga emas: bu qush ko'chish, qaytish hamda osmonda o'ziga xos xabarlarini beruvchi jonzot sifatida ko'rilgan. "Xizr tayog'i tekkan osmonning parchasi bizlarga niliy" satrida tasavvufiy timsollardan biri – Xizr obrazi paydo bo'ladi. Xizr tayog'ining tegishi osmonga karomatli ta'sirni bildiradi; osmonning "niliy" tusda berilishi esa tasavvufiy idrokda haqiqatning sehrli pardasini ifodalaydi. Bu satrlar orqali kecha oddiy kecha emas, karomati bilan alohida yaralgan, ruhiy tajriba uchun maxsus makon sifatida talqin qilinadi. Keyingi misra she'rning eng kuchli badiiy topilmasi hisoblanadi.

"So'qir gado" – dunyoviy ojizlik, past qatlam, ko'rinmaslik timsoli, "Oydin sahro" esa kenglik, yorug'lik, ruhiy makon. Ikki qarama-qarshi obrazning bir joyga kelishi paradoksal⁷ go'zallik yaratadi: yorug'lik eng kutilmagan joyda – ko'r gadoning kaftida topiladi. Bu ruhiy uyg'onishning kutilmagan manbadan kelishini, ilohiy nurning ijtimoiy maqom tanlamasligini, sezimning ichki ko'z bilan idrok etilishini ko'rsatadi. "So'qir gado" tasviri insoniy ojizlik, ko'r-ko'rona yashash, ijtimoiy yoki ruhiy cheklanishni bildiradi. Shu bilan birga, "Bu kecha" anaforasi lirik subyektning kechani qanday qabul qilayotganini, ruhiy-hissiy sinov davrini aks ettiradi. Kecha – sirli, iztiroblar bilan to'la, ichki dunyoda yuz beradigan o'zgarishlar davri. "Oydin sahro" metaforasi kechalik qorong'u holatga qarshi yorug'lik, ruhiy uyg'onish va ichki poklikni ifodalaydi. Bu sahro "so'qir gado" kaftida topilishi – qarama-qarshi poetik topilma: zulmat ichida yorug'lik, ojizlik ichida tafakkur va ruhiy oydinlik mavjudligini ko'rsatadi. "Bizlar badaviy" – insonning tabiat bilan uyg'un, mustaqil, cheksizlikni his qiluvchi holatini ifodalaydi. Bu satr shuni bildiradiki, lirik qahramon va boshqa subyektlar tabiiy, erkin ruhiy makonda, kecha sirli kechalaridan o'tib, yorug'lik va ruhiy oydinlikni topadilar. Satrda kecha-tong qarama-qarshiligi markaziy rol o'ynaydi: zulmatli, qiyinchilikka to'la holat (so'qir gado) va ichki yorug'lik, ruhiy uyg'onish (oydin sahro) bir vaqtning o'zida tasvirlanadi. Shu bilan she'rning falsafiy-estetik qatlamida inson ruhiy uyg'onishi va tabiat bilan uyg'unligi ko'rsatiladi. "Hech narsani yashira olmaymiz" qismida lirik

⁶ Д. Куронов, З. Мамажонов, М. Шералиева. Адабиётшунослик лўратй. – Тошкент: Академнашр, 2010. 173-б

⁷ Д. Куронов, З. Мамажонов, М. Шералиева. Адабиётшунослик лўратй. – Тошкент: Академнашр, 2010. 213-б

qahramonning ichki pardalari ko'tariladi. "Bizni ochib tashlar yovvoyi hilqat" satri insonning ibtidoiy, niqobsiz tabiati kechasi yuzaga chiqishini anglatadi. "Hilqat" so'zining qo'llanishi she'rni kosmogonik ma'noga olib kiradi – inson o'zining birlamchi tabiatiga qaytadi. "Bizdan sir oladi maloyikalar" satrida esa kechaning mistik bosqichi kuchayadi. Farishtalarning sir olishi lirik holatning metafizik darajasini tasdiqlaydi. Bu kecha ilohiy idrok uchun yaratilgan ruhiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Keyingi misrada hissiyotning fiziologiyaga singishi – tomirlarda "o't" va "orom"ning birlashuvi – kuchli antitezadir. Shoir tinchlikni ko'pirayotgan o'tga qiyoslaydi, bu esa muhabbatning: to'lqin, jo'shqin, barqaror bo'lmagan, shu bilan birga hal qiluvchi kuchini anglatadi. "Ohista chertadi dil eshigini" – bu yerda lirik holat musiqiy metafora orqali tasvirlanadi. G'am yoki iztirob emas, balki sokin, ammo qo'zg'atuvchi ilhom darajasi seziladi. "To'lishgan to'linning soyasi vahshiy" obrazida tabiiy go'zallikning qahrli, qo'rqinchli, yovvoyi tomoni ko'rsatiladi. Oy romantik emas, balki vahshiy go'zallik manbai sifatida tasvirlangan. Bu kechaning ezoterik, marosimiy, hatto shamanistik ruhi kuchayadi. Qo'llarning "odamxo'r botqoqday berahim"ligi – ichki zulmatning jismoniylashuvi hisoblanadi. Lirik qahramon o'z qo'lini "odamxo'r botqoq"ga qiyoslaydi – bu o'zidan qo'rqish, o'zini anglash jarayonidagi ichki zulmat bilan yuzlashish. Bu obraz zamirida: irodaning sustlashuvi, ruhiy og'irlik, o'ziga nisbatan begonalashish holatlarini bildiradi. Yakuniy obraz – "Sen botib ketmagan go'zal nilufar" timsoli paydo bo'ladi. Nilufar ramzi orqali poklik, suv ustida yashovchi go'zallik, zulmatga cho'kmaydigan ruh, najot gullari ramzi sifatida talqin qilinadi. "Sen botib ketmagan" shakli bilan lirik qahramon sevgilisini: bu vahshiy, muyassar kechadan ustun, yorug' tabiatli, poklikni saqlagan, ruhiy chuqurliklardan chiqib ketmagan timsol sifatida ko'rsatadi.

Nafaqat birgina bu she'rida, balki uning deyarli barcha she'rlari kitobxonni chuqur xayolga tildiradi, uzoq o'ylashga, misralardagi ko'zlangan haqiqatni anglashga undaydi. "Abduvalining she'rlarini tushunish va ulardan zavqlanish uchun uning holatiga kirishga to'g'ri keladi. Odamning xayoliga bir g'alati savol keladi: bu kabi she'rlarning o'zi unga to'la tushunarlimi? Bu juda jiddiy ijodiy masala. Men she'rlarni aslo tushunarsiz demayman. Men tushunishga tayyorgarligimiz bormi, deyman. U, mana men borman, deydi va bor tushunchasiga shoirona va insoniy, falsafiy ma'nolar yuklaydi. Siz bilan bizni yulduzlar tug'iladigan onlarda yo'lga tushishga undaydi va olmos shamchiroq yorug'ida so'z mulklarida mangu ohanglar yor bo'lishiga chaqiradi"⁸.

⁸Ibrohim G'afurov. Tafakkur shakllari. — O'zAS gazetasi veb-sahifasi.(www.kh-davron.uz).

Xulosa qilib aytganda, Abduvali Qutbiddinning “Bu kecha...” she’ri zamonaviy o‘zbek she’riyatida lirik-falsafiy tafakkurning yangi qirralarini ochib beruvchi noyob matnlardan biridir. Shoir ushbu asarida tun va tong mistik chegarasini insonning ichki ruhiy olami, ongsizligi va ehtirolari bilan mahoratli tarzda uyg‘unlashtirgan. She’rdagi “so‘qir gado kaftidagi oydin sahro”, “odamxo‘r botqoqday berahim qo‘llar” hamda “botib ketmagan go‘zal nilufar” kabi o‘ziga xos poetik topilmalar va metaforalar olami inson ruhining murakkab ziddiyatlarini, qo‘rquv va poklanish jarayonlarini yorqin aks ettiradi. Mazkur asar o‘zbek poeziyasida shakl va mazmun uyg‘unligi, milliy tafakkur hamda umuminsoniy ekzistensial muammolarning badiiy talqini naqadar chuqurlashib borayotganini ko‘rsatuvchi yorqin namuna bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abduvali Qutbiddin. She’rlar. URL: <https://kh-davron.uz/kutubxona>
2. Абдужалилов Абдукамол. Абдували Qutbiddinning sirli dunyosi – bir she’r tahlili // Oyina.uz, 23.12.2024.
3. Абдували Қутбиддин. Хаёл кечаси. – Тошкент: Ёзувчи нашриёти, 1994. – 80 б.
4. Бўриева Ф.Н. Абдували Қутбиддин шеърляти: услуб, аңъана, новаторлик. (Илмий мақола / ресурс).
5. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – 398 б.
6. Ғафуров Иброҳим. Tafakkur shakllari //O‘zAS gazetasi (www.kh-davron.uz).